

КАПСУЛА ЗА АМУЛЕТ ОТ РАННИЯ ВИЗАНТИЙСКИ ПЕРИОД

Николай Марков

В настоящето съобщение ще представя един сравнително рядък християнски паметник – капсула¹ за амулет, произлизаща някъде от Северозападна България и съхранявана понастоящем в частна сбирка². Това е всъщност голям фрагмент от оловно цилиндрично кухо тяло с размери: максимална запазена дължина 1,8 см, външен диаметър 0,7 см и вътрешен диаметър 0,5 см (Фиг. 1).

Капсулата е била изработена чрез отливане в двустранен, вероятно каменен калъп, с употребата на леярско “сърце” за получаване на кухината. Върху всяко от двете ѝ лица са представени в релеф следните изображения: а) пророк Даниил между лъвовете и б) четвъртитата рамка, с поместени няколко букви от двуредов надпис на гръцки: ΘΕ... /ΟΗ..., до която е представен фронтално ангел в цял ръст, с кръст подпрян на лявото рамо. В горния край на капсулата, по ръба, оформен от леярския лиек се вижда основата от откършена в миналото петлица.

Даниил, централният персонаж от първата сцена, е представен по утвърдения още в зората на християнството начин – изправен фронтално, голобрад и гологлав младеж, с вдигнати в молитвен жест ръце, облечен с пристегнатата в кръста туника. От двете му страни са изобразени симетрично два отдалечаващи се от светия пророк лъвове, но с обърнати към него в знак на съзерцание и почит глави. Под краката на персонажите от сцената, е представена леко разкривена линия, маркираща земята. Правят впечатление отсъствието на нимб

около главата на Даниил, както и коланът пристягащ туниката в кръста му. Още през ранните християнски векове сцената се възприемала като символ на спасението и възкресението³.

Ако се съди по големината на липсващата част от изображението на сцената с Даниил между лъвовете, която не би могла да надхвърля 0,4–0,5 см, то от стената на по-зле запазеното второ лице, биха могли да липсват не повече от 1,2–1,3 см. Най-вероятно, изобразената върху него сцена, подобно на тази с Даниил, е била композирана също симетрично⁴, т. е. с по един ангелски образ от двете страни на рамката с надписа. В такъв случай, в четириъгълната рамка не биха могли да бъдат поместени повече от пет букви на ред, т. е. буквите, които липсват са по три на ред. Според мен възможната възстановка на целия надпис би имала следния вид: ΘΕΟΣΒ/ΟΗΘΕΙ [(ó) Θεός βοήθει, **Боже, помози!**], (Фиг. 2), което е синтезиран израз на инвокативите ó Θεός, τήν βοήθειάν μου (Боже, на помощ ми ела), ó Θεός βοήθησόν μοι (Боже, помогни ми), ... βοηθός μοι)... мой помощник); ó Θεός μου εἰς τήν βοήθειάν μου πρόσχευε (Боже мой, на помощ ми ела) от Псалми 69:2,6 и 70:12, използвани и до днес в българската църква за прогонване на зли сили и демонични същества⁵. Вярата в предпазната сила на псалмите била широко разпространена през ранните християнски векове. Поради това те, изцяло или само отделни техни изрази, били използвани често при създаването на амулети⁶.

Известна несигурност около пред-

ложената възстановка на текста налага да дам някои допълнителни пояснения. На първо място – възможно ли е надписът да е гласял ΘΕΚΕΒ/ΟΗΘΕΙ [Θε(οτό)κε βοήθει], Богородице помагай]? Знае се, че името на Богородица, възприемана като помощница и застъпница, било особено често използвано от средновековните магьосници⁷. Но названието на Богородица като Θεοτόκος срещахме в произведенията на християнското изкуство едва от края на VIII век, след първия иконоборчески период⁸, т. е. поне два века след времето, към което се отнася разглежданата капсула, както ще изясня по-долу. А и съкращението на звателната форма на името й, срещано върху многобройни предмети от това време насетне, е почти неизменно ΘΚΕ [Θ(εοτό)κε]. Изключение правят само единични надписи, в които виждаме съкращението ΘΕ [Θ(εοτόκ)ε]⁹ и ΘΕ [Θε(οτόκου)]¹⁰, но никога ΘΕΚΕ. Поради това изключвам вероятността разглежданият текст да е гласял ΘΕΚΕΒ/ΟΗΘΕΙ.

На второ място, предлаганата възстановка на надписа като ΘΕΟСВ/ΟΗΘΕΙ [(ό) Θεός βοήθει] създава също известни проблеми. Какви са те? В първите векове сл. Хр. звателният падеж на θεός гласи почти винаги ό/ώ θεός. През IV и V век обаче, членът ό пред θεός е бил обект на разгорещени догматични спорове¹¹. Поради това, липсата му от надписа върху капсулата определено смущава.

Без употребата на члена, възстановката на надписа би могла да придобие и вида: θεε βοήθη. Все пак, въпреки ограничената употреба на звателната форма θεε още в най-ранните библейски текстове¹², за късната античност тя е анахронизъм, наложил се едва векове по-късно като правописна норма.

Втората дума от инвокатива “Боже, помогни” възстановявам с βοήθει, въпреки че в писмените паметници от ранните християнски векове срещахме обичайно формата

βοηθή. По това време обаче, фонетичните стойности на ι, ει и η в гръцкия били относително уеднаквени, поради което твърде често били употребявани и формите βοήθι и βοήθει. При възстановката на разглеждания надпис избирам последната форма, което разрешава изравняването на броя на буквите в първия и втория ред.

В крайна сметка възстановката на надписа от капсулата остава хипотетична.

Описаната капсула е служела по всяка вероятност за съхранение на недостигнал до наши дни, навит на рулце амулет, изписан върху папирус или върху тънка метална основа¹³. Употребата на подобни амулети от християните била естествено продължение на стара езическа традиция. Най-ранният християнски амулет от този тип датира още от II век. Той е намерен в Бейрут, грижливо навит в цилиндрична метална кутийка, върху която е изписан надпис на гръцки. Две петлички, през които се прекарвала връвчица, служели за окачването му към врата на вярващия¹⁴. От по-късно време са известни немалко подобни по конструкция и размери метални капсули¹⁵. Добра представа за това как са били носени интересуващите ни амулети дава златна огърлица от VII век, върху която се виждат две цилиндрични капсули, окачени за петличките си от страни на голяма нагръден кръст¹⁶.

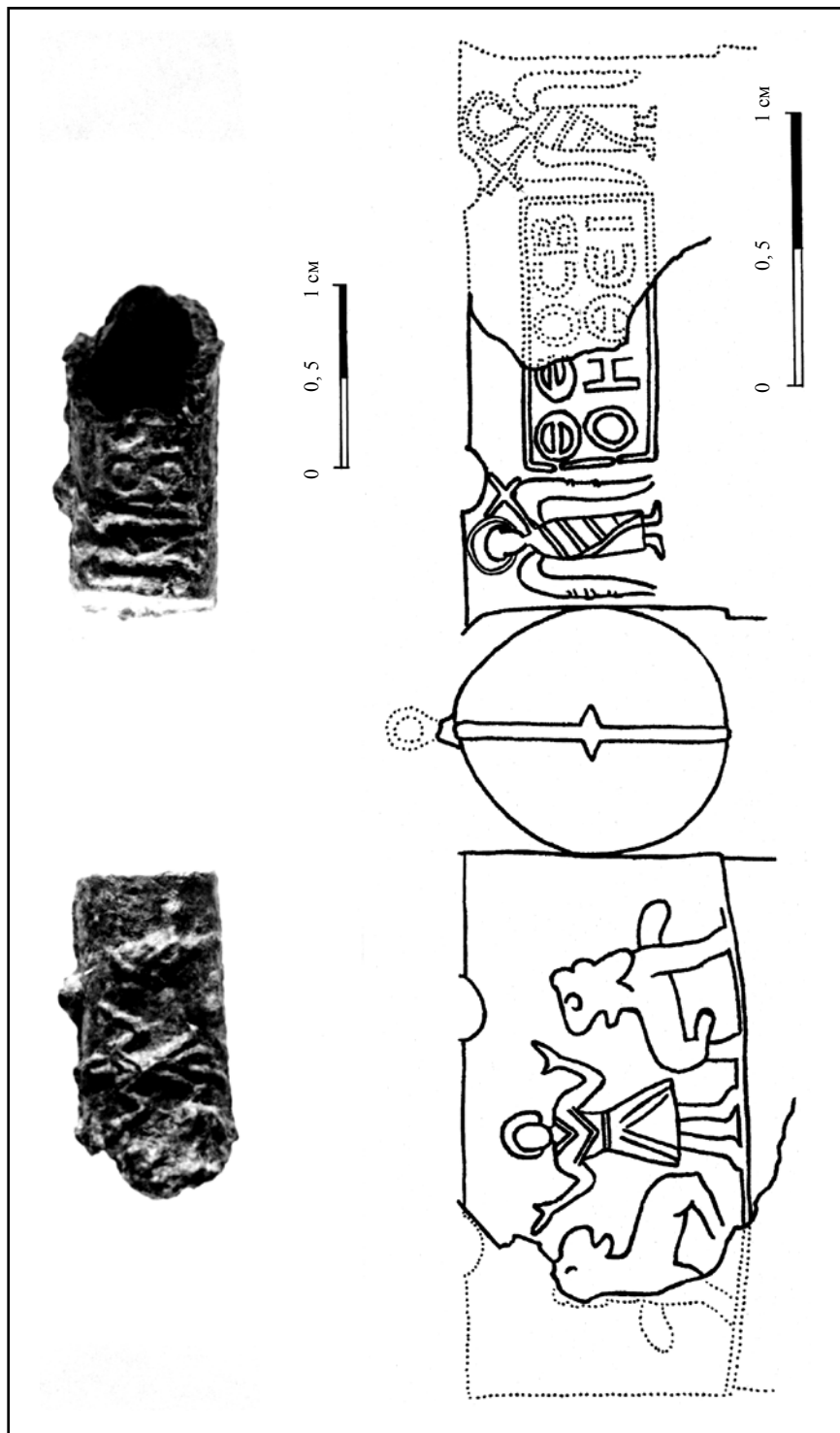
С голяма вероятност капсулата е служила за съхраняване на амулет, предназначен за изцеляване на болен. Основание за това предположение ми дават както материалът, от който тя е изработена, така и представените върху нея сцени. Още от античността оловото се смятало за метал, свързан със Сатурн¹⁷ – владетел на Елисейските полета¹⁸ и повелител на подземните демони¹⁹. Макар и приглушена през християнския период, представата за връзката между оловото и подземните демони, за които се вярвало, че причиняват болестите, не била нарушена. Това е

причината, поради която чак до времето на късното Средновековие се срещат нерядко изрични препоръки писмените заклинания против болестотворните демони да бъдат изписвани върху олово²⁰. Освен това, както вече споменах, изписаният върху капсулата текст е синтезиран израз от инвокатив от Псалом 70, употребяван при молебен за болен²¹. Що се отнася до сцената с Даниил между лъвовете, тя била възприемана още от първите християнски векове като символ на силната вяра и горещата молба на християнската душа за очакваното от нея избавление. Поради това я виждаме представена твърде често върху амулети от късната Античност и Средновековието²². Все пак, изказаното от мен предположение за предназначението на разглежданата капсула трябва да се приеме само като една вероятна хипотеза.

Кое е времето, към което трябва да бъде отнесена капсулата? Отговор на този въпрос дава анализа на представените върху нея образи. Изобразяването на ангелите с крила, какъвто е образът на ангела от капсулата, става характерно за християнското изкуство едва от V век²³. От същото време насетне, във връзка с постепенното “превръщане” на представяната почти неизменно в профил езическа Виктория в ангел, в паметниците на християнското изкуство, все по-често започват да се срещат изобразени фронтално ангели, подобни на ангела, представен върху разглежданата капсула²⁴. От същия V век,

самостоятелните ангелски изображения, изведени от някакъв исторически епизод, се умножават²⁵, а в резултат от появата и разпространението на съчинението на псевдо Дионисий Аеропагит “Небесната йерархия” в края на същото столетие, функциите на ангелите са утвърдени и в ръцете им все по-често християнските творци представят някакви характерни атрибути – меч, лабарум, кръст²⁶, какъвто виждаме в ръцете на нашия ангел. Тези особености дават основа ние да отнеса представената капсула към първата половина на VI век. На тази датировка не противоречат и няколко споменати по-горе особености от изобразената върху другото ѝ лице сцена – Даниил между лъвовете (липсата на нимб и колана, пристягащ туниката на Даниил), тъй като нимбовете станали постоянни атрибути на пророците и библейските персонажи едва от VI век²⁷, а най-ранните изображения на Даниил с пристегнатата с колан туника са от първата половина на IV век²⁸.

На въпроса за мястото на производство на капсулата засега не може да бъде даден задоволителен отговор. Сравнително niskият стил на изображенията, изразяващ се в примитивното, сковано представяне на ангела и схематичното изобразяване на Даниил, говорят за това, че капсулата с най-голяма вероятност е била изработена в провинциално ателие, каквито на Балканите през първата половина на VI век имало сигурно стотици. Несъмнено, с бъдещото откриване и обнародване на други подобни предмети от същото време ще се помогне много за изясняването и на този въпрос.

Фиг. 1. Оловна капсула за съхраняване на амулет от VI век: А) страна а – фотос; Б) страна б – фотос;
В) графична възстановка на образите и надписа и разгъвката

(снимки: Росен Колев)

БЕЛЕЖКИ

1. Употребявам названието капсула (*capsula*, умалително от *capsa*) за представяния предмет, който е аналогичен по предназначението си на малките кутийки – *capsa*, в които още ранните християни носели привързани към вратовете си евангелието или други малки свещени предмети (Cabrol, F. – *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de liturgie*. II. Paris. 1910, col. 2342). Под названието *λουγγία* (торбичка), употребявано също за “опаковката” на амулетите през Средновековието, трябва да виждаме “...някакви плетеници, направени от копринени конци..., в които по някога се намират записки, а понякога някои вятърничави неща, каквито се случат, и казват, че които ги получават, трябва непрекъснато да ги носят, като ги окачат на шия за предпаз от всяко зло.” (Коментар на Теодор Валсамон към Правило 61 на Трулския Вселенски събор в Правилата на св. Православна църква с тълкованията им. Т. II. С., 1913, с. 268)
2. Благодаря най-сърдечно на нейната собственичка, за предоставената ми възможност за публикуването ѝ.
3. Grabar, A. – *Martyrium*. Vol. II. Paris, 1946, p. 10, Renan, E. – *Histoire de peuple d'Israël*. T. IV. Paris. 1893, p. 326 et suiv.
4. Симетричните композиции в изкуството от раннохристиянския период изразявали идеята за космическата хармония (вж по-подробно у Шестаков, В. – *Гармония как естетическа категория*. Москва. 1973, с. 38-40, 43-52, 57-59 и другаде)
5. Псалом 69 се чете при полагане на основите на нов дом, а Псалом 70 при молебен за болен (Требник. София. 1929, с. 313 и 581); Псалом 69 се чете и на малкото вечерие, т. е. през всички обикновени дни след вечернята. В този случай с него се моли Бога за помощ и защита от враговете. Бог се призовава на помощ и в някои други псалми (7:11; 17:13; 29:11; 32:20; 37:23; 39:14, 18; 40:4; 45:1; 53:6; 77:35; 108:26; 113:19; 117:7; 118:114).
6. Виж по-подробно у Préaux, Cl. - *Une amulette chrétienne aux musées royaux d'art et d'histoire de Bruxelles*. *Chronique d'Egypte*. 20. Bruxelles. 1935, p. 365
7. Виж коментара на византийския тълковател на съборните правила от XII век Теодор Валсамон върху Правило 61, прието на Трулския вселенски събор (691-692 г.), където пише “обайници – до колкото можем да видим: те казват някои божествени псалмопения, споменават и мъченически имена, или дори и самата Пресвета Богородица” (Правилата..., с. 268)
8. Corrigan, K. – *The Four Gospels. The Glory of Byzantium*. The Metropolitan Museum of Art. New York. 1996, p. 90
9. Ross, M. – *Catalogue of the Byzantine and Early mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*. Vol. II. *Jewelry, Enamels, and Art of the Migration Period*. Washington. 1965, №№ 76, Pl. XLI
10. Кондаков, Н. – *Иконография Богоматери*. II. Петроград. 1915, с. 35-36
11. Според коментатора на произведенията на Йоан Златоуст “някои от арианите твърдели, че думата “Бог” с член (ὁ Θεός) се употребява в Св. Писание за Бога Отца и оттука заключавали, че Неговият син, И. Христос, не е истински Бог.” (Св. Йоан Златоуст. Тълкувание на посланието на св. ап. Павла до евреите. Ч. I. С. 1949, с. 28, бел. 9)
12. Формата *ϑεε̅* срещахме само във: Втор. 3:24; Съд. 16:28, 21:3; 2 Цар. 7:25; Ис. 38:20; Сир. 23:4; Сол. 9:1 (*Vetus Testamentum graecum iuxta Septuaginta interpretes*. Ed. Leandri van Ess. Lipsiae. 1922); Мат. 27: 46; 3 Мак. 6:3; 4 Мак. 6:27 (*A Greek-English Lexicon of the New Testament*. Edinburg. 1914, p. 287)
13. Два амулета, изписани върху метални пластинки виж у Ross, M. – *Opus cit.*, Pl. pl. XXV, XXVI, №№ 28, 29; други десетки християнски амулети, изписани върху папирус могат да се видят у Preisedanz, K. – *Parvri Græcæ Magicæ*. Leipzig-Berlin. Bd. 2. 1974, S. 189-208
14. Виж този амулет у Cabrol, F. – *Opus cit*. II. Paris. 1924, col. 259, Fig. 58
15. Cabrol, F. – *Opus cit*. I2. Paris. 1907, col. col. 1795-1796
16. Ross, M. – *Opus cit.*, Pl. XII, № 6B

17. Origen – *Contra Celsum*. VI. 22 (прецитирам по Hansmann, L. – Kriss-Rettenbeck, L. – *Amulett. Magie. Talisman*. Hamburg. 1999, S. 241).
- Поради представата, че оловото е металът на повелителя на подземните демони Сатурн, се смятало, че чрез употребата му за производството на амулети, тяхното въздействие върху демоните би станало по-силно.
18. Decharme, P. – *Mythologie da la Grèce antique*. Paris [1884], p. 675; виж също и бел. 1 на с. 92 от френското издание на Хезиод в превод на Paul Mazon. Paris. 1967
19. Плутарх – Римские вопросы. Вестник древней истории. 3. Москва. 1976, с. 235 (въпрос 11) и 242 (въпрос 34); виж още и у Марков, Н. – Един интересен християнски амулет от VI-VII век. Известия на Националния исторически музей. Т. XII. С. 2001, с. 44 и бел. 9 и 10
20. Виж напр. указание за това при молитва срещу нежит от XVII в., публикувана у Цонев, Б. – Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. София, 1923, с. 135
- За вярата в особената целебна мощ на оловото е твърде интересно и едно свидетелство от XIII век. През 1245 г. във Франция била осъдена албигойска магьосница, обвинена в лечителство на болни чрез продажба на оловни амулети. В протоколите от процеса тя изповядала, че някой си Na Garyada de Villars “заклевал често оловото и говорел на добрите хора, че с така заклетото олово, те ще се освободят от болестите си.” (Cauzons, Th. de – *La magie et la sorcellerie en France*. Т. II. Paris [s. d.], p. 214-215)
21. Виж бел. 4
22. Виж напр. амулетите с Даниил между лъвовете, публикувани от Г. Атанасов (Сребърен медальон с образите на пророк Даниил и свети Георги от ранно-средновековната крепост до село Цар Асен, Силистренско. Археология. 3. 1990, с. 42-47), от Marvin Ross (*Opus cit.*, Pl. LVI, № 106), от H. Leclercq (*Cabrol – Leclercq -Dictionnaire d’Archéologie chrétienne et de liturgie*, IV¹, Paris. 1920, col. col. 244-245) и много други
23. Бележки за това виж у Cabrol, F. – *Opus cit.*, col. col. 2080-2082
24. Особено близък по оформлението си е ангел, представен върху златен пръстен от края на VI в., съхраняван днес в Dumbarton Oaks Collection (Ross, M. – *Opus cit.*, Pl. XLII, № 63, p. 54-55)
25. *Ibid.*, col. 2103
26. *Ibid.*, col. col. 2105-08
27. Cabrol – Leclercq – *Opus cit.*, Fasc. CXXXII-CXXXIII. Paris. 1935, col. 1303
28. Cabrol – Leclercq – *Opus cit.*, IV¹. Paris. 1920, col. 226, № 20

AMULET CAPSULE FROM THE EARLY BYZANTINE PERIOD

Nikolay Markov

(Summary)

In this paper a comparatively large fragment of a cylindrical amulet container, cast in lead is treated. The capsule has been found somewhere in North Bulgaria and is now kept in a private collection. The fragment is measuring 1,8 cm max. length, 0,7 cm external and 0,5 cm internal diameter (Fig. 1) On each of both faces of the capsule the following images are represented in relief: Prophet Daniel between the lions in a rectangular frame with several letters from a two-line Greek inscription inside the frame. Close against the frame an angel in full length is represented facing front and a cross on his left shoulder. On the upper side of the capsule rim the base of a hoop, broken in the past. Daniel's iconography follows the tradition – a beardless and bare-headed youth, facing front, with hands raised in devotion, dressed in a tunic, tightened on the waist; he is flanked by the symmetrical figures of two lions, withdrawing from the holy prophet with heads turned backwards to him in contemplation and reverence. A slightly winding line is marking the ground underfoot. Striking is the fact that neither the nimbus around Daniel's head nor the belt fastening his tunic, are represented. From the second face, preserved in a worse state, circa 1,2 – 1,3 cm are missing. Most likely this scene has also been composed symmetrically, t. e. with an angelic image on each side of the frame. Thus the rectangular frame could not have contained more than five letters, t. e. three letters in each line. The entire inscription might be reconstructed as ΘΕΟCΒ/ΟΗΘΕΙ [God, help (me)!] The discussed capsule has contained most probably a small amulet scroll of papyrus or some thin metal base. The amulet capsule is dated from the 6th century. The question of the manufacturing workshop, however, could not for the time being be answered in a satisfactory manner. Both the relatively primitive and awkward representation of the angel and Daniel's schematic image speak of a provincial atelier. Hundreds of such indigenous workshops existed on the Balkans in the first half of the 6th century.